

دانشگاه فرهنگیان
فصلنامه علمی تخصصی
پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی
دوره پنجم، شماره چهارم، زمستان ۱۴۰۲

دانش جغرافیای تاریخی عاملی کاربردی در آموزش تاریخ محلی

کورش فتحی^۱

ارسال: ۱۴۰۲/۰۹/۰۱

پذیرش: ۱۴۰۲/۱۲/۱۶

چکیده

تاریخ محلی اگرچه موضوع جدیدی نیست و به صورت‌های مختلف از گذشته‌های دور تا به امروز وجود داشته است؛ اما از جهت آموزش و تدریس در دهه‌های اخیر در بسیاری از کشورها مورد توجه قرار گرفته است. در کشور ما اگرچه آموزش تاریخ محلی در مدارس هنوز در آموزش رسمی وجود ندارد، اما در سرفصل دروس رشته تاریخ و آموزش تاریخ در دوره کارشناسی و ارشد مورد توجه قرار گرفته است. کتب فتوح، فضائل شهرها، آثار البلاد، صوره الارض، سفرنامه‌ها و کتب مسالک و ممالک از مهم‌ترین منابع جغرافیای تاریخی است که در آموزش تاریخ محلی کاربرد زیادی دارد. در این منابع که وجه جغرافیایی آن برجسته‌تر از جنبه تاریخی آن است درک مکانی مسیر حوادث تاریخی به خوبی تعمیق می‌شود. علاوه بر این تاریخ اجتماعی و جامعه‌شناسی تاریخی دیگر دانش‌های مرتبط با تاریخ محلی هستند که در پژوهش و آموزش تاریخ محلی باید بدان تکیه کرد. طرح تاریخ محلی به شکل درسی هم می‌تواند یک فرصت آموزشی برای مطرح کردن درس تاریخ و درگیر کردن دانش‌آموزان در فرایند یادگیری باشد هم به فهم کردن تاریخ کمک شایانی کند. کاربرد دانش جغرافیای تاریخی در آموزش تاریخ محلی سؤال اصلی مقاله است که برای پاسخ به آن با روش مطالعه روندی و تفسیر منابع جغرافیای پژوهش انجام گرفته است. یافته‌های پژوهش بیانگر آن است که توجه به جغرافیای تاریخی که موجب تقویت درک مکانی فراگیران می‌شود و استفاده از روش‌ها و ابزار خاص پژوهش جغرافیای تاریخی در این آموزش تاریخ محلی مؤثر است.

واژگان کلیدی: تاریخ محلی، جغرافیای تاریخی، منابع جغرافیایی، آموزش، روش پروژه محور

۱. استادیار گروه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی دانشگاه فرهنگیان، تهران: ایران.

مقدمه

جغرافیای تاریخی پژوهشی میان‌رشته‌ای تاریخ و جغرافیا است. تأثیر محیط جغرافیایی بر وقایع تاریخی، سیر تکامل دولت‌ها، تغییرات مرزی حکومت‌ها و تاریخ اکتشافات جغرافیایی موضوع اصلی این پژوهش میان‌رشته‌ای است. این پژوهش ما را با حقایق زندگی انسان در محیط جغرافیایی گذشته آشنا و تا حدودی آینده را پیش‌بینی می‌کند. تاریخ محلی به ثبت و ضبط وقایع تاریخی در محدوده‌ی یک محل (شهر، ایالت، ناحیه) اطلاق می‌گردد و به باور عده‌ای ذیل تاریخ ملی و به عقیده برخی دیگر تنها بخشی از تاریخ ملی نیست؛ بلکه مطالعه‌ی حوادث گذشته گروهی از مردم در منطقه‌ی جغرافیایی خاص است که بر طیف گسترده‌ای از شواهد مستند، پایه‌گذاری شده و در بستری مقایسه‌گونه به مطالعه منطقه‌ای و ملی می‌پردازد. مطالعات محلی، گذشته از آنکه امکان شناخت هرچه بیشتر احوال تاریخی یک حوزه مشخص جغرافیایی را فراهم می‌سازد؛ در واقع جایگاه و سهم هر یک از شهرها و ولایات را در ساختار عمومی فرهنگ و تمدن یک کشور مشخص می‌کند. امروزه به‌موازات رشد و توسعه پژوهش‌های تاریخی در ابعاد گوناگون حیات جوامع بشری؛ مطالعه تواریخ محلی نیز فراتر از مطلق مطالعات تاریخ سیاسی؛ شئون مختلفی چون تواریخ اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی را در بر می‌گیرد. حتی می‌توان گفت که تواریخ محلی به دلیل تمرکز بر تاریخ مردم؛ زمینه وسیع‌تری را در جهت بازتاب مسائل اجتماعی و فرهنگی فراهم می‌کند.

درس تاریخ به جهت تأکید بر محفوظات، استفاده افراطی از روش سخنرانی، مشکلات ساختاری و گاه محتوایی کتاب‌های درسی از جاذبه اندکی برای تدریس برخوردار است. فراگیران غالباً از ملال‌آور بودن موضوعات تاریخی یاد می‌کنند؛ بنابراین مدرس تاریخ بایستی در پی یک روش مناسب برای آموزش باشد. زمان و مکان دو رکن اساسی در تاریخ و آموزش آن می‌باشد. از این منظر جغرافیای تاریخی نقطه اتصال زمان و مکان محسوب می‌شود. این علم میان‌رشته‌ای موجب تقویت درک مکانی فراگیران از حوادث تاریخی می‌شود. البته جغرافیای تاریخی از روش‌ها و ابزار خاص برای پژوهش برخوردار است که معلم و مدرس تاریخ بایستی از آن آگاهی داشته باشد.

مفهوم چشم‌انداز در جغرافیای تاریخی مورد توجه است؛ به عبارت دیگر « فضای خاص حاصل از کنش متقابل نیروهای گوناگون و متنوع طبیعی و انسانی در یک بافت مکانی معین » (سعیدی، ۱۳۷۸: ۹) که همان چشم‌انداز است دلالت بر کنش انسان در گذر زمان و در یک مکان مشخص دارد. مطالعه چشم‌انداز می‌تواند « جنبه‌های گوناگون و غیرقابل رؤیت فرهنگ گذشته‌های فراموش شده » را روشن نماید. (جردن و راوتنری، ۱۳۸۰: ۳۹) بنابراین جغرافیای تاریخی در شکل مترقی خود کاملاً به جغرافیای انسانی نزدیک می‌شود. (Pacione, 1987: 46)

یکی از روش‌های پژوهش در جغرافیای تاریخی متمرکز ساختن موضوع مطالعه بر محدوده و منطقه جغرافیایی کوچک و عمق بخشیدن به آن در گستره زمانی می‌باشد. این در واقع همانی است که تاریخ محلی را با جغرافیای تاریخی پیوند می‌دهد. سؤالات پژوهش حاضر این است که دانش جغرافیای تاریخی چه کاربردی در آموزش تاریخ محلی دارد؟ و آموزش تاریخ محلی چه نقشی در اثربخشی تدریس تاریخ دارد؟ روش پژوهش مطالعه کتابخانه‌ای بوده و یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که استفاده از روش و ابزارهای آموزش جغرافیای تاریخی در تدریس تاریخ به‌طور کلی و در آموزش تاریخ محلی موجب تعمیق یادگیری و افزایش درک مکانی و زمانی فراگیران شده و در شکل‌گیری حس میهن‌پرستی، توسعه مهارت‌های شهروندی و تلقین ارزش‌های ملی و محلی نقش مهمی دارد.

پیشینه تحقیق

باستانی راد در مقاله «آموزش و پژوهش میان‌رشته‌ای در جغرافیای تاریخی» سنت‌گرائی در پژوهش و آموزش جغرافیای تاریخی را از مهم‌ترین مشکلات شمرده و با بیان عرصه‌های نو در این زمینه که مکان پژوهی تاریخی و جی.آی.اس تاریخی از آن جمله‌اند بر تغییر نگرش در زمینه آموزش و پژوهش جغرافیای تاریخی تأکید می‌کند. «در جستجوی معنی و مفهوم جغرافیای تاریخی» عنوان مقاله‌ای از اشرف السادات باقری است که در آن به تعریف و تبیین‌های سودمند در مورد جغرافیای تاریخی و حوزه عمل آن می‌پردازد. قادری و دیگران (۱۳۹۶) در مقاله «آموزش تاریخ محلی در برنامه‌ی درسی تاریخ از دیدگاه معلمان تاریخ و دانش‌آموزان دوره متوسطه» نشان می‌دهند که دانش‌آموزان و معلمان تاریخ نسبت به آموزش ابعاد تاریخ محلی استان، نگرش مثبتی دارند. حسن‌آبادی (۱۳۹۷) در مقاله «تحلیل مؤلفه‌های مؤثر بر تاریخ‌نگاری محلی انقلاب اسلامی» مهم‌ترین مؤلفه‌های تاریخ‌های محلی را محدودیت مکانی و گستردگی موضوعی دانسته و ارزشمندی تاریخ محلی را در جمع‌آوری اطلاعاتی می‌داند که گاهی قابلیت آمار شدن را دارند و سیر مراحل توسعه یک شهر یا منطقه را مشخص می‌کنند.

جغرافیای تاریخی چیست؟

در مورد تعریف جغرافیای تاریخی که پژوهشی میان‌رشته‌ای تاریخ و جغرافیا است، اتفاق‌نظری وجود ندارد. تا پیش از قرن بیستم اصطلاح جغرافیای تاریخی، برای توصیف حداقل سه جریان فکری بکار می‌رفت: الف) جغرافیای تاریخی در واقع بازآفرینی جغرافیای شرح داده‌شده در کتاب مقدس و آثار کلاسیک یونان روم بود.

ب) جغرافیای تاریخی به‌مثابه پشتیبان تاریخ تلقی می‌شد که درصدد نشان دادن دگرگونی‌های حدودو ثغور و مرزهای دولت‌ها و امپراتوری‌ها بود.

ج) از قرن پانزدهم و آغاز عصر اکتشافات جغرافیایی، جغرافیای تاریخی در واقع بیان تاریخ اکتشافات جغرافیایی بود. (پرگاری و بیطرفان، ۱۳۹۴: ۲۱۰ و Butlin, 1993: 1-23) جغرافیای تاریخی تا پیش از قرن هجدهم به عنوان مترادف تاریخ اندیشه جغرافیایی استفاده می‌شد. (Barker, 1996: 2) پیدایش مکتب تاریخ‌نگاری آنال که توجه ویژه‌ای به جغرافیا دارد در گسترش این شاخه تأثیر زیادی داشت، زیرا اندیشه اصلی مکتب آنال بر توانمندی تاریخ از طریق یاری جستن این علم از علوم هم‌مرز مانند جغرافیا بود. (مفتخری، ۱۳۷۹: ۲۴)

در تعریف جغرافیای تاریخی نظریات متنوعی مطرح است. برخی جغرافیای تاریخی را علمی می‌دانند که: « تأثیر محیط جغرافیایی را بر وقایع تاریخی، سیر تکامل دولت‌ها و تغییرات مرزی‌شان و تاریخ اکتشافات جغرافیایی را بیان می‌کند؛ به عبارت دیگر جغرافیای تاریخی شامل بازسازی محیط‌های گذشته به شیوه بررسی سلسله وقایع در یک‌زمان یا ارزیابی آن‌ها با توجه به تحولات گذشته است. » (حکیم، ۱۳۶۶: ۳) بارتولد^۱ جغرافیای تاریخی را: « تشخیص درجه ارتباط حیات تاریخی با اوضاع جغرافیایی » تعریف می‌کند. (بارتولد، ۱۳۰۸: ۲) در یک تعریف دیگر: «جغرافیای تاریخی سیر تحوّل بهره‌برداری از زمین، چگونگی اسکان جمعیت در نواحی، چگونگی سیر تحوّل معیشت آن‌ها و تحوّل انواع مختلف معیشت با توجه به ابزارها و تکنیک‌های بکار گرفته در طول تاریخ» بیان شده است. (پاپلی یزدی، ۱۳۶۵: ۴۶) بدین ترتیب چهار مؤلفه اثرگذار در پژوهش‌های جغرافیای تاریخی، زمان (بعد تاریخی)، مکان (بعد جغرافیایی)، انسان (عامل تغییرات) و فرهنگ (محرك اصلی تغییرات و تحولات در چشم‌اندازهای جغرافیایی) می‌باشد. (باقری، ۱۳۹۷: ۲۰) هدف اصلی در جغرافیای تاریخی، شناخت شرایط زندگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی گذشته انسان در ارتباط با محیط جغرافیایی اوست. این‌گونه پژوهش‌ها ما را به حقایق زندگی انسان در محیط جغرافیایی گذشته آشنا می‌کند و تا حدودی آینده را پیش‌بینی می‌کند. در این علم، جغرافی دانان روابط بین انسان و محیط را اساس کار خود قرار می‌دهند و برای درک مسائل امروزی و شناخت چگونگی شکل‌گیری فضای جغرافیای فعلی، ناچارند به گذشته انسان و محیط زندگی او توجه کنند و تغییر و تحولاتی را که در زندگی اجتماعی، اقتصادی و سیاسی او در اثر ارتباط انسان با محیط به وقوع پیوسته، تجزیه و تحلیل جغرافیایی کنند؛ به عبارت دیگر، هدف جغرافیای تاریخی، تشخیص نوع روابطی است که انسان برای داشتن زندگی بهتر در مناطق مختلف جغرافیایی با محیط زندگی خود برقرار کرده است (بیگ محمدی؛ ۱۳۷۸: ۱۶-۱۵) برخی از جغرافیادانان بررسی جغرافیای تاریخی را برای درک جغرافیای معاصر به‌ویژه درک جغرافیای انسانی و اقتصادی ضروری می‌دانند. (Easi, 1965: 27)

از نظر دایره موضوعی، جغرافیای تاریخی طیف و سیعی از موضوعات تاریخی و جغرافیائی را در برمی گیرد، «دگرگونی ها و تفاوت های مکانی فرهنگ در رابطه با زمان، نام گذاری مکان های تاریخی، تغییرات قلمرو حکومت ها، تخریب، ساخت و بازسازی شهرها، آبادی های مسکونی، سیر تحولات آن ها در طول زمان و آثار تاریخی به جامانده از دوره های تاریخی و نظایر آن، نیاز به توجه به بعد زمان دارد که باید آن را در جغرافیای تاریخی جست و جو کرد.» (بیگ محمدی: ۱۶)

همچنین جابجایی ها و مهاجرت های انسانی در یک دوره زمانی و دست اندازی ها و تغییراتی که حکومت ها یا مهاجمان در جغرافیای انسانی ایجاد می کردند مورد توجه پژوهش های جغرافیای تاریخی است. در جغرافیای تاریخی باز نمود مسائل مکانی فضایی گذشته برای تحلیل الگوها و فرایندهای فعلی ضروری است. به همین دلیل در جغرافیای تاریخی با توجه به پدیده ها و اتفاقات دوره های گذشته به پیش بینی و آینده نگری می پردازند. «به عبارتی، جغرافیای تاریخی شامل بازسازی محیط های گذشته به شیوه بررسی وقایع در یک زمان یا ارزیابی آن ها با توجه به تحولات تاریخی گذشته است.» (شکویی؛ ۱۳۵۳: ۳۶) جغرافیای تاریخی ساختی مستقل داشته و بنیاد جغرافیای منطقه ای است. جغرافی دانان کنونی جغرافیای تاریخی را جزء رشته های جغرافیای کاربردی مانند سایر رشته های جغرافیایی (اقتصادی کشاورزی، شهری و روستایی...) به حساب آورده و جغرافیای کاربردی را به کار گرفتن علم جغرافیا در جهت بهره برداری از تاریخ دانسته اند (شکویی، ۱۳۵۳: ۴۷-۴۵). جغرافیای تاریخی روابط سه بعد مکان، انسان و زمان را به منظور بازسازی چشم انداز گذشته مورد مطالعه قرار می دهد. در این مطالعه تقدمی بین فضا و زمان مطرح نیست، بلکه درهم تنیدگی زمان و فضا مطرح است که جغرافیا در پیوند با تاریخ، ماهیت و منزلتی جدید کسب می کند.

رابطه و نسبت دو علم تاریخ و جغرافیا در جغرافیای تاریخی از مباحث چالش برانگیز بوده تا جایی که برخی محققان جغرافیای تاریخی را جزء رشته های جغرافیای کاربردی و به معنای «به کار گرفتن علم جغرافیا در جهت بهره برداری از تاریخ» دانسته اند (شکویی، ۱۳۶۴: ۴۵ و Graham & Nash, 2000, 24-32). برخی نیز جغرافیای تاریخی را علمی با اولویت جغرافیا می دانند. «در ترکیب جغرافیای تاریخی... اصل جغرافیاست نه تاریخ... وقتی می گوئیم جغرافیای تاریخی یعنی می خواهیم از تمام رشته های مختلف جغرافیا در طول دوره های از تاریخ سخن به میان آوریم» (نهیچی، ۱۳۷۰: ۸). عده ای نیز اولویت را به تاریخ داده اند: «تمام جغرافیا جغرافیای تاریخی است» (Barker, 1996: 1) و برخی جغرافیای تاریخی یک شهر یا ناحیه را: «شرح موقعیت جغرافیایی آن شهر و ناحیه، تاریخ احداث شهر، ذکر آثار و بناهای تاریخی، تراجم احوال شعرا و نویسندگان و علما، ذکر قبائل و تاریخ حوادثی که در آن شهر اتفاق افتاده» که در این صورت آن را باید تاریخ مطلق آن محدوده جغرافیائی دانست نه جغرافیای تاریخی (فائز مقامی، ۱۳۵۱: ۱۶-۱۷) اما عده ای

جغرافیای تاریخی را نقطه پیوند دو علم تاریخ و جغرافیا می‌داند: «نخستین جغرافیدانان جهان مورخان بودند و پیشکسوت آن‌ها هرودوت بود. هرودوت به‌عنوان یک مورخ قلمرو وقایع‌نگاری محلی و ناحیه‌ای را گسترده و برای این کار به مسافرت‌های دورودرازی دست زد. کار مهم هرودوت این بود که ثبت و ضبط وقایع و حوادث و جفت‌وجوری اسناد و مدارک اکتفا نکرد بلکه به مهد و مهبط و عرصه و میدان و بستر جغرافیایی این وقایع شخصاً سفر کرد تا بتواند هر چه بیشتر عوامل مؤثر را در آن وقایع و حوادث بررسی کند (ودیدی، ۱۳۴۸: ۱۹۳). اما برخی قائل به این شیوه اولویت و برتری یک علم بر علم دیگر نیستند. به عقیده آنان، «ارتباط اصلی و اساسی جغرافیا و تاریخ از جغرافیای ناحیه‌ای شروع می‌شود و جغرافیای تاریخی زاده این ارتباط است. حوادث سیاسی و پس‌وپیش روی‌های مرزها و جنگ‌ها و سیاله‌های زمانی تاریخ همیشه بستر مکانی و جغرافیایی خود را می‌جوید.» (همان: ۱۹۹) جغرافیای تاریخی دانشی با هویت دوگانه است. جغرافیای تاریخی دانشی ترکیبی و میان‌رشته‌ای است که از مطالعات و دیدگاه‌های دو حوزه جغرافیا (محیط طبیعی) و تاریخ استفاده می‌کند و به بررسی علل حوادث، تفاوت‌ها، تشابهات، الگوها و نحوه پراکندگی حوادث، تحت یک نظام تاریخی در بستر مکان و در ارتباط با زمان می‌پردازد. هدف آن شناخت همگونی، ناهمگونی تاریخی، همسانی یا تنوع فضایی و مکانی فرهنگ‌هاست (باقری: ۲۳). تحقیق و بررسی جغرافیای تاریخی یک منطقه به‌عنوان حوزه مطالعات میان‌رشته‌ای از آنجا اهمیت می‌یابد که به گذشته تاریخی شهر، منشأ جمعیت، نحوه شکل‌گیری، بررسی تداوم سنن قومی و جابجایی گروه‌های اجتماعی و قومی می‌پردازد. «بنابراین جغرافیای تاریخی در یک نظر به دنبال نتایج کارکرد نیروهای طبیعی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی دوره‌های گذشته است که با فضاهای امروزی شهر پیوند خورده است.» (شکوئی و کاظمی، ۱۳۸۴: ۳۰). تحت تأثیر مکتب آنال در قرن بیستم، انسان به‌عنوان محور تحول در جغرافیای تاریخی، عامل تأثیرگذار در آفرینش فرهنگ معرفی شد. در این نوع نگاه هرچند اصالت را بر جغرافیا قرار دادند ولی مهم آن بود که داده‌های آن از طریق بررسی‌های تاریخی فراهم می‌شد؛ بنابراین جغرافیای تاریخی می‌بایست بیشتر جغرافیای منطقه‌ای خاص و زمانی مشخص در گذشته را بکاود. (پرگاری و بیطرفان: ۲۱۰ و Wittlesey, 1945/v35: 1-6 و Sauer, 1941/v 31:4-15) هدف اصلی مبدعان جغرافیای تاریخی، مروّجان و محققان آن، عبارت است از این‌که؛ اولاً تأثیر محیط را بر رخ دادن حوادث تاریخی و دستاوردهای (فرهنگی) انسانی کاوش نماید و تأثیر انسان بر محیط طبیعی و جغرافیایی را نیز نشان دهد.

اما با توجه به آنچه گذشت اگر بخواهیم تعریفی جامع از جغرافیای تاریخی به دست دهیم باید به تأثیر طبیعت بر انسان و فعالیت‌های او و نقش متقابل انسان بر طبیعت در گذر زمان توجه داشت. در مجموع باید گفت؛ جغرافیای تاریخی یعنی مطالعه جغرافیایی یک منطقه در گذر تاریخ و

نقشی که این دو از یکدیگر می‌پذیرند؛ یعنی نقشی که تاریخ در جغرافیا و جغرافیا در تاریخ ایفا می‌کند. با این توضیح که علم جغرافیا بیانگر تغییرات بستر طبیعی یک مکان و تأثیرگذاری آن بر رفتارها و انتخاب‌های انسانی و تاریخ بیانگر تغییرات همان محدوده مشخص با نقش‌آفرینی انسان بر مکان است. در جغرافیای تاریخی به این مسئله توجه داده می‌شود که جغرافیای یک منطقه چه تأثیرات و نقشی در ظهور و بروز رویدادهای تاریخی داشته است و متقابلاً رویدادهای تاریخی چه آثاری بر جغرافیا داشته‌اند. بر اساس این تعریف ما به فراز و فرود یک منطقه در طول تاریخ با در نظر داشت تعاملی که بین تاریخ (تاریخ محلی) و جغرافیا قرار دارد؛ می‌پردازیم (احمدوند، ۱۳۸۸: ۴۳).

ابزارهای پژوهش و آموزش جغرافیای تاریخی

جغرافیای تاریخی، مطالعه‌ای چند رشته‌ای تلقی می‌شود که از دو روش جغرافیایی و تاریخی بهره می‌گیرد. روش تاریخی که مبتنی بر اسناد و مدارک است و روش جغرافیایی که مبتنی بر پیمایش و حضور است. البته باید اذعان داشت که ذکر این دو روش، به‌عنوان دو روش اصلی و عمده در این دانش است، اما به معنی انحصار در این دو روش نبوده و گاه لازم می‌آید با توجه به موضوع از روش دیگری چون مردم‌شناسی، انسان‌شناسی و باستان‌شناسی و... نیز استفاده نمود

در گذشته وسایل و ابزارهای که جغرافی‌دانان تاریخی را یاری می‌داد، متون جغرافیایی قدیم، نقشه‌ها و کتاب‌های جغرافیایی، صورالاقالیم، صورۃ الارض، مسالک و ممالک، سفرنامه و سیاحت‌نامه‌ها، کتب تاریخی، تاریخ‌های محلی، آثار باستانی و بناهای تاریخی و عکس‌های تاریخی، مسافرت‌ها و مشاهدات عینی بود که هنوز هم پس از گذشت سال‌ها به‌صورت مواد اصلی در آموزش و پژوهش جغرافیای تاریخی مورد استفاده قرار می‌گیرند. (باقری: ۲۵) کاربرد رایانه در تجزیه و تحلیل ماده خام جغرافیای تاریخی است. یکی از حوزه‌های نوینی که امروزه زمینه‌ای مشترک برای تحقیقات تاریخی و جغرافیایی پدید آورده است، جی. آی. اس تاریخی^۱ است. این رشته روی جنبه‌ها و داده‌های جغرافیایی تحقیقات و مطالعات تاریخی تأکید می‌کند. (حاتمی، ۱۳۸۸: ۱۰۳) جی. آی. اس که در اصل فرایند تحلیل اطلاعات جغرافیایی در سیستم رایانه‌ای است، «می‌تواند آگاهی‌های دقیقی را درباره ساختار طبیعی، جنس خاک، ویژگی زمین، اقلیم و شرایط آب و هوایی دریافت کند و با تحلیل آن‌ها، نتایج پردازش را در اختیار محققان قرار دهد و همین روند را درباره گذشته دنبال کند.» (باستانی راد، ۱۳۸۹: ۴۱) همچنین کاربرد کارتوگرافی از زمین و استفاده از تصاویر نقشه‌هایی هوایی، نقشه‌کشی و نقشه‌برداری تاریخی تأثیر ارزشمندی در کاوش‌های باستانی و تبیین ماده خام جغرافیای تاریخی دارد (باقری: ۲۵). مکان پژوهی تاریخی و زیرشاخه‌های آن مانند شهر پژوهی تاریخی، روستا پژوهی تاریخی و ایل پژوهی تاریخی و همچنین

1. Historical Geography information system (HGIS)

شناخت جای نام‌ها و اعلام جغرافیایی که در مطالعات تاریخی اهمیت دارد، مبتنی بر شیوه‌های نوین جغرافیائی است. (باستانی را: ۴۰)

مسائل تاریخی با محیط جغرافیایی در ارتباط متقابل اند و از هم تأثیر می‌پذیرند. جغرافیای تاریخی ناچار است در پژوهش‌های خود، ترکیبی از روش‌های تحقیق تاریخ و جغرافیا را استفاده کند. در جغرافیای تاریخی، جغرافی‌دان مانند سایر شاخه‌ها و زیرشاخه‌های جغرافیایی بر حسب شرایط متفاوت، ناچار است علاوه بر وسایل و ابزار تحقیق گذشته از روش‌های کمی و آماری و کیفی در تحقیقاتش استفاده کند. به همین منظور، روش‌های کمی و کیفی در جغرافیای تاریخی به کار گرفته می‌شوند. (باقری: ۲۵)

به‌طور کلی آموزش و پژوهش جغرافیای تاریخی در ایران گرفتار چند اشکال اساسی است. نداشتن دیدگاهی روشن در باب جغرافیایی تاریخی و خلط کردن میان آن و برخی حوزه‌های دیگر مانند تاریخ محلی یا باستان‌شناسی (احمدوند، ۱۳۸۸: ۵۶) و کمبود کتب و منابع درسی و آموزشی مرتبط با این حوزه از مشکلات عمده است.

باوجود پیشرفت‌های صورت پذیرفته در چند دهه اخیر، دانش جغرافیای تاریخی ایران از حد کلیات و بیان صورت‌های آشکار و مشخص پدیده‌های جغرافیای طبیعی چندان فراتر نرفته و در نتیجه درباره محتوا و ماهیت جغرافیای انسانی جامعه گذشته تحقیقات کامل و کافی در دست نیست. (لعل شاطری، ۱۳۹۵: ۱۸۱-۱۸۲) ضمناً مباحث جغرافیای تاریخی فاقد مبانی نظری مستقل و مستدل بوده و به همین سبب در ارائه یک روش پژوهش خاص این رشته ناکام بوده است.

چیستی تاریخ محلی

تاریخ محلی دانشی است برای بازسازی گذشته در مقیاسی محلی / منطقه‌ای. افزون بر این، نمود گذشته با این گرایش ملموس‌تر و معنی‌دار است. این شاخه از تاریخ به‌عنوان یکی از چشم‌اندازهای تاریخ معاصر در هر دوره‌ای بر آن بوده تا پدیده‌های مختلف را از جمله اجتماعی، اقتصادی، سیاسی، نظامی و فرهنگی در قالب پژوهش‌های تاریخی در مناطق گوناگون یافته و تعریف نماید. این سنت تاریخ‌نگاری باسابقه طولانی در ایران و جهان از نیمه دوم قرن بیستم تحت تأثیر فلسفه‌های نو و حرکت‌های اجتماعی- اقتصادی فراگیر، دگرگون شده و در قالب و شکل و سنت جدیدی ظهور یافت که افزون بر موضوعات پیشین به منظرهای متنوع اجتماعات در مقیاس مناطق کوچک می‌پردازد. از سوی دیگر، در این منظر از گذشته نگاری حفظ منابع (کتبی و شفاهی) که رو به اضمحلال یا ظهور هستند مدنظر می‌باشد. در این صورت تحریک ذائقه‌ی عمومی در حیطه‌های تاریخ نزدیک^۱ و تاریخ از منظر قاعده‌ی هرم اجتماعی^۲ موجبات مشارکت بیشتر مردم در تاریخ

1. immediate history or nearby history

2. history from below

آینده و تاریخ‌نگاری زمان حال را فراهم می‌کند. در واقع این منظر به‌نوعی، مشارکت در گذشته و مشارکت در آینده است. حجم چنین مشارکتی خیلی بستگی زیادی به توفیق تحریک انگیزه‌های اجتماعی جهت زمینه‌سازی درک عمومی از تاریخ و عمومی گفتگوی با گذشته را دارد.

در واقع تاریخ‌نگاری محلی به ثبت و ضبط وقایع تاریخی در محدوده یک محل (شهر، ایالت، ناحیه) گفته می‌شود. باید گفت که تاریخ محلی برخلاف تمرکز جغرافیایی محدودش، طیف گسترده‌ای از نیازها را پوشش می‌دهد. مورخ محلی به شهر و زندگی مردمان اطراف خود توجه دارد و نه سرگذشت حکومت‌ها. بدون شک وجه اصلی و مشخصه تاریخ محلی، پیوند آن با یک عرصه جغرافیایی محدود و مشخص است و عناصر سیاسی، فرهنگی، اجتماعی یا اقتصادی همگی پس از عامل جغرافیایی قرار دارند. (مظاهری و دیگران، ۱۳۹۸: ۲۱۴)

آموزش تاریخ محلی

بر اساس مطالعات میدانی معلمان و دانش‌آموزان درباره اهمیت آموزش تاریخ محلی در برنامه درسی تاریخ به این موارد اشاره کرده‌اند: ضرورت پداگوژیکی، درک و شناخت محیط زندگی خود، برآورده شدن نیازهای روحی افراد، تقویت روح میهن‌پرستی، بازنمایی و حفظ اصالت و هویت بومی و توسعه‌ی همه‌جانبه جامعه (قادری، محمودی معظم و دیگران، ۱۳۹۶: ۵۱).

هدف اساسی از آموزش تاریخ محلی می‌تواند آشنایی اقوام با گذشته خود و همین‌طور تشویق آن‌ها به حفاظت از تاریخ خود باشد تا در گذر زمان هویت و اصالت اقوام و خرده‌فرهنگ‌ها فراموش نشود. آموزش تاریخ محلی نقش مهمی در بهبود ارتباطات جوامع و اقوام مختلف و احترام گذاشتن به تفاوت‌های فرهنگی یکدیگر دارد و در کمک به مقابله با تعصب و جهل نقش مهمی دارد. (همان: ۵۳) افراد محلی، مکان‌های محلی و رویدادهای محلی دارای جذابیتی بی‌واسطه هستند، حتی اگر اطلاعات آن‌ها مربوط به دو سده گذشته باشد. (Kodel, 1980: 15)

نتایج تحقیقات در انگلستان و ولز نشان می‌دهد که سیاست‌های آموزش و پرورش در این دو کشور از تاریخ محلی حمایت می‌کنند، به این صورت که توالی مطالعات تاریخی طبق قوانین آموزشی باید به این ترتیب باشد: تاریخ محلی، تاریخ ملی، تاریخ اروپا، تاریخ جهان و نواحی و اجتماعات محلی باید به‌طور جامع مورد مطالعه قرار گیرند. از مزایایی که در این تحقیقات برای آموزش تاریخ محلی برشمرده شده می‌توان به این موارد اشاره کرد: تشویق دانش‌آموزان به تحقیق، تجزیه و تحلیل و گزارش مشاهدات خود که منجر به پیشرفت و توسعه تفکر منطقی دانش‌آموزان می‌شود. آموزش تاریخ در انگلستان بیشتر با خود مردم و زندگی آن‌ها ارتباط دارد و در این امر به نیازهای محلی مردم پاسخ می‌گویند. به علاوه، در آموزش تاریخ و به‌خصوص تاریخ محلی، همه شئون و ابعاد زندگی مثل ابعاد سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و مذهبی توجه می‌شود (قادری، محمودی معظم و دیگران: ۵۳).

در ایالات متحده آمریکا برای آموزش تاریخ محلی، بیشتر از گردش‌ها و اردوهای برنامه‌ریزی شده و مطالعه و مشاهده‌ی هم‌سایگان، ساختمان‌ها و ابنیه تاریخی ویژه استفاده می‌شود، مصاحبه با مردم محلی و به‌خصوص با بزرگ‌ترها، نمایش اسلایدها و عکس‌های تاریخی و تحلیل اسناد مختلف محلی را می‌توان از جمله روزآمدترین روش‌های آموزش تاریخ محلی در آمریکا نام برد (همان: ۵۴). یکی از استدلال‌های مهم به سود گنجاندن مطالعات محلی و منطقه‌ای در برنامه‌های درسی تاریخ این است که فرصتی برای فراگیران فراهم می‌کند که مضامین بسیار مهمی را در قالب مطالعات موردی بررسی کنند، مثلاً این رویکرد در درس «شیکاگو» که در پاییز ۲۰۰۲ از سوی دپارتمان تاریخ در دانشگاه ایلی‌نویز^۱ ارائه شد، مشهود است (تیمینز، ۱۳۹۸: ۱۰۰).

از دید تاریخ‌نگاران محلی در بررسی تاریخ محل یک منطقه موضوعات متنوعی مانند چه مردمی و از کجا به شهرها آمده‌اند، سن توزیع نیروی انسانی، نژاد، امورات دینی، شخصیت‌های رفتاری، قومیت‌ها و یا هویت شخصی مکان‌ها، تفریحات، اشتغالات فکری، حمل‌ونقل عمومی، عوارض و مالیات‌ها، زباله‌ها، یتیم‌خانه‌ها و مراکز کمک به مستمندان ... اهمیت دارد. تاریخ محلی هر شهر یا منطقه صرف حوادث بزرگ رخ داده در شهر و منطقه نیست بلکه کوچک‌ترین زوایای تاریک شهرها و مناطق را نیز در برمی‌گیرد. تاریخ محلات هر شهر، حوادث بافته‌شده در زمان هستند که به‌وسیله مردمان هر محله به وجود می‌آیند و در تعامل با سایر محلات ساختار شهری را به وجود می‌آورند.

رورد تکنولوژی‌های جدید به شهرها، تغییر چهره شهرها در ابعاد مختلف که چون به تدریج وارد زندگی ما می‌شود کمتر به آن توجه می‌کنیم، مفاهیمی را به دنبال خود ایجاد می‌کند که در دوره‌های مختلف قابل تعمق و بررسی است. در تاریخ محلی هر مکانی شخصیت منحصر به فرد خود را دارد و کیفیتی که باعث کارکرد متفاوت آن محل جغرافیایی با همسایه‌اش می‌شود و از طرف دیگر به‌صورت عینی هر مکانی دارای ویژگی‌های مشابهی با سایر جاهاست که این مسئله باید مورد توجه مورخ تاریخ محلی قرار گیرد. تاریخ‌نگاری محلی نوعی شهرشناسی در بطن تاریخ است که اطلاعات جامع و همه‌جانبه‌ای درباره کیفیت و چگونگی پدید آمدن شهرها، اعیان و اصول و نام‌آوران علم و ادب و هنر آن‌ها، مزارت، آرامگاه‌ها و بناها و خصوصیات جغرافیایی و حتی اجتماعی و اقتصادی دارند.

روش تدوین تواریخ محلی در سده‌های گذشته این‌گونه بود که غالباً نویسندگان و مورخان در ادوار مختلف سوانح احوال حکمرانان و سلسله‌های محلی را به اقتضای زمان بدان می‌افزودند. از آنجاکه تفاخر محلی و بومی عامل مهمی در ظهور و رشد این نوع تاریخ‌نگاری بود از این‌رو در آن، وجود افسانه‌ها و روایت‌های گزافه برای درشت‌نمایی یک شهر و یا منطقه کم نبود.

چندین اصطلاح متداول در تاریخ‌نگاری محلی که در این پژوهش استفاده شده، در این قسمت تعریف شود. تاریخ‌نگاری محلی طولی، تاریخ یک شهر، روستا، محله یا منطقه را در ادوار تاریخی مختلف از آغاز شکل‌گیری تا زمان مؤلف بررسی می‌کند. نگاه مورخ در این سبک تاریخ‌نگاری بیشتر بر عنصر «زمان» است. او حوادث و اتفاقات محدود به یک شهر یا منطقه را در سیر زمان بازنمایی و بازگویی می‌کند. دیگر تاریخ‌نگاری محلی، در عرض است و بیشتر توصیف پدیده‌های «دوران مؤلف» در حد و اندازه دید مستقیم یا شنیده‌های بی‌واسطه است. در این روش نگاه مورخ جزئی‌نگر است و مسائل پیرامون را زیر ذره‌بین قرار می‌دهد تا از چگونگی ظهور و افول، رشد و نمو، تغییر و تحول، تداوم و انقطاع رویدادها یا پدیده‌های جامعه اطلاع یابد، محدوده فعالیت مورخ محلی بیشتر اجتماعی و اقتصادی است، هر چند می‌تواند سیاسی هم باشد؛ اما تلاش بر آن است که زوایای ناپیدا و پنهان جامعه را نشان دهد و اهمیت وجودی آن‌ها یا تأثیرات سوء آن‌ها را بازگوید. (همان: ۲۱۵)

در رونق تاریخ‌نگاری محلی عوامل زیر مؤثر بوده است:

(۱) گسترش شهرها و رونق شهرنشینی

از سده سوم هجری و پس از دوره‌ای افول، شهر و شهرنشینی در ایران رونق خود را از سر گرفت. این وضعیت در نگارش تواریخ محلی دارای نقش بوده و همچنین استقلال نسبی این شهرها در برخی مقاطع، زمینه مناسبی جهت توجه به وقایع آن‌ها به وجود آورد (لمبتن، ۱۳۸۰: ۲۹۷). کوشش جهت گردآوری اخبار افتخارات شهرها و ارائه اطلاعاتی از وضعیت آن‌ها را می‌توان در حکم موتور محرک آغاز چنین شیوه‌ای از تاریخ‌نگاری دانست. این عوامل موجب گردید شرایط و انگیزه‌های لازم جهت نگارش تواریخ محلی فراهم شود (رضوی و جابری نسب، ۱۳۸۶: ۱۱۰). در واقع رشد جوامع شهری باعث تولید بیشتر آثار تاریخ محلی و رونق تاریخ‌نگاری محلی شده است.

(۲) حمایت حکومت‌های محلی

در پی تشکیل حکومت‌های محلی، زمینه توجه و حمایت از نگارش تواریخ محلی به علل چندی فراهم گردید.

جنبه کاربردی برخی از این آثار، به‌ویژه جهت گردآوری اطلاعات لازم برای دریافت خراج و مالیات (آژند: ۱۳۸۰: ۲۸۳)، یکی از عوامل مهم حمایت حکام از نگارش چنین کتاب‌هایی بوده است. برخی از این آثار تاریخ سلسله‌ای بوده و با حمایت و تشویق دربارها جهت ثبت افتخارات و جاودانه نمودن نام و پیروزی‌های حکام تألیف شده و اساساً بازگوکننده افعال فرمانروایان این مناطق می‌باشند (زرین کوب، ۱۳۷۳: ۴۳).

(۳) تمایلات محلی و حب وطن

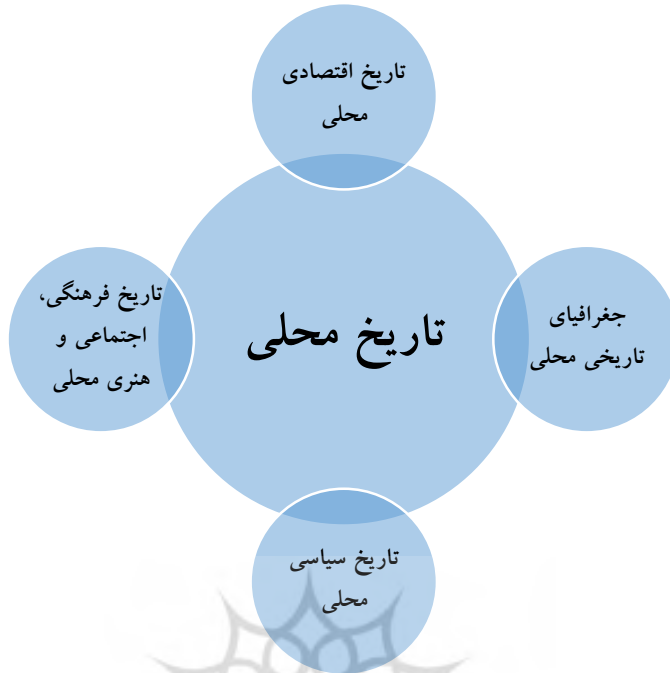
صاحب‌نظران حب وطن را به‌عنوان عامل پیوند انسان با زادگاهش، در نگارش تواریخ محلی دارای نقش مهمی می‌دانند. تمایلات محلی و طبیعی به شهر و زادگاه و تفاخر به محل، و تلاش جهت نشان دادن برتری‌های یک شهر یا ناحیه، عامل مهمی در ظهور و رشد این نوع از تاریخ‌نگاری بوده است (روزنتال، ۱۳۶۵: ۱/۱۸۵)

اهمیت آموزش تاریخ محلی

برنامه‌ی درسی تاریخ در مدارس ایران، در قالب تواریخ عمومی و سلسله‌ای و با گرایش زیاد بر تاریخ سیاسی رقم خورده و در دسترس دانش‌آموزان قرار گرفته است. در این میان حلقه‌ی مفقوده‌ای به نام تاریخ محلی (تاریخ فرهنگ، هنر و...) اقوام متنوع درون این سرزمین، وجود دارد که تاکنون مورد بی‌مهری قرار گرفته است و با وجود تأثیر بسزایی که می‌تواند در بهبود برنامه درسی تاریخ و نظام آموزشی داشته باشد، هنوز جایگاه واقعی خویش را نیافته است و به‌عنوان برنامه درسی مغفول به حساب می‌آید. بدین منظور لازم است تا اهمیت آموزش این تاریخ در مدارس برر سی شود. تاریخ محلی بخش مهم و لاینفک تاریخ ملی است که به پیشینه‌ی فرهنگی اجتماعی، سیاسی، هنری، مذهبی و اقتصادی یک ناحیه، منطقه، استان، شهر و یا روستا در ادوار مختلف تاریخی می‌پردازد.

تاریخ محلی به‌عنوان یکی از حوزه‌های مطالعات میان‌رشته‌ای در پژوهش‌های تاریخی، اهمیت زیادی دارد. محدودیت مکانی شناسه اصلی تاریخ محلی است؛ بنابراین در تاریخ محلی، محلی کاران، اطلاعات یک موضوعی از مجموعه موضوعات، یک محل از مکانی بزرگ، یا یک شهرک یا محل اقامت را بررسی می‌کنند (Rogers, 1977: 2). این شاخه از علم تاریخ رابطه تنگاتنگی با جغرافیای تاریخی دارد. به بیان دیگر تاریخ محلی و جغرافیای تاریخی هر دو در پی بازسازی گذشته حول محور مکان معینی هستند؛ اما یکی در پی بازسازی محیطی در گذر زمان با محوریت مکان است و دیگری در پی بازسازی وقایع و جریان‌های اجتماعی گذشته‌ی دور و نزدیک در مقیاس محلی معین با محوریت انسان (نورائی، ۱۳۹۰: ۲).

ارز شمندی تاریخ محلی به جمع‌آوری اطلاعاتی است که گاهی قابلیت آمار شدن را دارند و سیر مراحل توسعه شهر یا منطقه‌ای را مشخص می‌کنند (Samuel, 1976: 195). تاریخ محلی ارتباطی نزدیک بین جزئیات کوچک با کلیات جامعه‌ای بزرگ است و تلاش دارد تا تاریخ نزدیک را برای جامعه مخاطبانش قابل فهم سازد. این خرد نگری باعث می‌شود تا تاریخ محلی با انجام پژوهش‌هایی محدود و کوچک به حوادثی بپردازد که کمتر مورد توجه قرار می‌گیرند؛ ولی در زندگی روزانه مردم یک محل قابل لمس‌اند (Leuilliot, 2003: 171) تاریخ محلی از طریق برآورده کردن آرزوها، خواست‌ها و نیازهای مردمانی که دوست دارند درباره ریشه خانوادگی، تاریخ نیاکان و اماکن خود بیشتر بدانند، درکی مفهومی از موضوع، جامعه، مکان، زمان، دوره و متن تاریخی و تربیتی روشن از پرسش‌های دسته‌بندی‌شده را برای رسیدن به هدفی خاص در مکانی خاص فراهم می‌کند. (Jackson, 2008: 263)

در آموزش تاریخ محلی زیرگونه‌های تاریخ محلی چند گام اساسی باید مورد توجه قرار گیرد.

الف) فهم زیرگونه‌های تاریخ محلی

نخستین گام فهم زیرگونه‌های مرتبط با تاریخ محلی است. مهم‌ترین زیرگونه‌های تاریخ محلی که با جغرافیای تاریخی و جغرافیای انسانی ارتباط نزدیکی دارند می‌توان به این موارد اشاره کرد:

(۱) زیست بوم نگاری^۱:

تاریخ و جغرافیای یک مکان، شهر یا منطقه خاص و شهرشناسی.

(۲) نام نگاری محلی

شامل تراجم احوال و طبقات رجال یک منطقه، مکان و یا شهر.

(۳) زمان نگاری محلی^۲

تاریخ فرمانروایان و امراء و حکومت‌های محلی.

(۴) فتوح نگاری محلی

فتوح اسلامی از دو زاویه قابل ملاحظه است. نخست از آن جهت که فتوح ایران، نقطه عطفی در تحولات فرهنگی و تمدنی آن به شمار می‌رود؛ دوم از آن جهت که مسئله فتح و گسترش قلمرو

جغرافیایی یک پدیده تاریخی — دینی و از مسائل مهم حقوق بین‌الملل اسلامی و غیر اسلامی می‌باشد.

تفاوت منابع تاریخ محلی با تواریخ دیگر در فتوح نگاری، انحصار گزارش‌های تاریخی آن‌ها به شهر یا ناحیه و سرزمین خاص است. برخی از تواریخ محلی را می‌توان به اعتبار درج مواد جغرافیایی، از این دست منابع نیز به شمار آورد.

کتاب مختصر البلدان پدر جغرافیای اسلامی، ابن وا ضح یعقوبی (د ۲۸۴ ق) در نوع خود با اهمیت است. این کتاب علاوه بر گزارش‌های مختصری که به‌ویژه درباره فتوح شرق اسلامی ارائه می‌دهد، از جهت توپوگرافی و ارائه اطلاعات جغرافیای بشری و آمایش جمعیتی اقوام عرب و عجم در شهرهای ایران بی‌نظیر است؛ افزون بر این، در این کتاب می‌توان اطلاعات جامع و منظمی درباره سلسله فاتحان و والیان حدود ۲۵۰ سال دوره اسلامی در سجستان و خراسان بزرگ به دست آورد که در کتاب‌های مشابه بی‌سابقه به نظر می‌رسد. (عزیزی، ۱۳۹۰: ۱۱۳).

(۵) مزارات و مزار نویسی

مزار نویسی در حقیقت نوعی از انواع شرح حال نویسی است که در آن نویسندگان دسته‌بندی خاصی را مبنای تألیف و جمع‌آوری کتب خود اختیار می‌کنند: مانند کتب تراجم و طبقات، معجم‌ها و رجال. آثاری که درباره مزارات نوشته شده‌اند در اصل برای تعیین محل دقیق مزارات و راهنمایی زائران تدوین شده‌اند و از نظر تاریخ شهرنشینی دارای اهمیت هستند.

آثار مزار نویسی غالباً دو نوع هستند: موضوع دسته اول به صورت ویژه به مزارات یک شهر یا ناحیه اختصاص دارد این آثار علاوه بر بیان جغرافیای تاریخی، ویژگی‌های اقلیمی و محاسن یک شهر و ارائه نشان قبور رجال، دانشمندان، اهل سیاست و کمال و شرح کامل ابعاد زندگی آنان، اطلاعات و اخبار بسیاری درباره حیات فرهنگی، اجتماعی و مذهبی آن شهر را ارائه می‌دهند. دسته دوم آثاری هستند که در قالب تاریخ‌نامه‌های محلی تدوین شده‌اند اما به صورت مشخص فصل یا فصل‌هایی را به مزارات اختصاص داده‌اند (منتظر القائم و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۶۶-۱۶۷).

(۶) سفرنامه نویسی محلی در مورد یک شهر، ایالت و یک منطقه

سفرنامه، نوعی گزارش است که نویسنده در قالب آن مشاهدات خود را از اوضاع سرزمینی که بدان سفر کرده است، شرح می‌دهد. سفرنامه، توصیف دیده‌ها و شنیده‌ها، همچنین برداشت فکری و شخصی سیاحان، مسافران و ... از یک سرزمین و آداب و رسوم مردم آن، خلق و خو، پوشاک، صنعت و اطلاعاتی از بناهای تاریخی، مسجد، کتابخانه، بازار، بزرگان، مردم، جمعیت، آب‌وهوا، زبان اهالی مناطق مورد بازدید است. سفرنامه گنجینه و موزه‌ای از اطلاعات هستند

(۷) ایل پژوهی

زندگی ایلی اصالت تاریخی و جغرافیایی دارد. ایران از هشت هزار سال پیش تاکنون یکی از مناطق عشایر خیز بوده است. به اعتقاد وی از چهار هزار سال پیش کوچ‌نشینانی از آسیای میانه به ایران آمدند و این شیوه زندگی پس از حمله ترکان، موفقیت بیشتری یافت. زندگی کوچ‌نشینانی و عشایری در ایران، پدیده‌های سیاسی نیست که صرفاً برای ایجاد امنیت تأسیس شده باشد بلکه پدیده‌های جغرافیایی و فرهنگی است (پورحسن، ۱۳۹۶: ۴۴). پیشگامان ایل پژوهی در ایران هنری فیلد^۱ و کارل فیلبرگ^۲ و فردریک بارت^۳ بودند که در دهه‌های اولیه قرن بیستم در ایران به مطالعات ایل پژوهی پرداختند. فیلد مطالعات خود را در کتابی به نام «سهمی در مردم‌شناسی ایران» در سال ۱۹۳۹ عرضه کرد و آگاهی کلی و جامعی درباره چگونگی ترکیب و ویژگی جسمانی گروه‌های قومی و نژادی مردم ایران و جغرافیای ایلات ارائه داد. فیلبرگ با تمرکز بر ایل پاپی لرستان و بارت با مطالعه ایل کوچنده باصری فارس سهم مهمی در مطالعات ایل پژوهی داشتند (بلوکباشی، ۱۳۸۴: ۳۴). میرزا حسن حسینی فسائی پیشرو و بینان‌گذار روش و نگرش خاص و نوین در ایل پژوهی ایران است. روش او «تحقیقات مردم‌نگاری سنتی میدانی» با تقدم مطالعات جغرافیایی است. (همان: ۳۷)

ب) انتخاب روش تدریس

برای آموزش تاریخ‌های محلی روش‌های مختلفی از سوی معلمان و استادان ارائه می‌شود اما شاید بهترین روش، روش پروژه محور می‌باشد. آموزش پروژه محور سبکی از آموزش است که دانش‌آموز را درگیر پروژه‌ای می‌کند که انجام آن موجب یادگیری نکات گوناگون آموزشی هم علمی و مهارت‌های شناختی و اجتماعی می‌شود. در واقع آموزش پروژه محور یک رویکرد آموزشی است که به دانش‌آموزان این فرصت را می‌دهد تا دانش و مهارت‌های خود را توسعه دهند. یادگیری پروژه محور فعالیت‌های پیچیده‌ای هستند بر اساس سؤالات یا مسائل چالش‌برانگیز که دانش‌آموزان را درگیر کار طراحی، حل مسئله، تصمیم‌گیری و فعالیت‌های تحقیقی می‌کند. این روش به دانش‌آموزان فرصت کار نسبتاً مستقل داده و در پایان منجر به تولیدات یا ارائه‌های واقع‌گرایانه می‌شوند. هدف از شیوه پروژه محور، به‌کارگیری آموخته‌های دانش‌آموزان در موقعیت واقعی، تلفیق منابع اطلاعاتی گوناگون و طرح مسائل مرتبط با موضوع یادگیری است. محققان بر تأثیرات عمیق این شیوه یادگیری در افزایش قدرت تفکر انتقادی و مهارت حل مسئله تأکید دارند برای اجرای این روش معلم بایستی با تعریف پروژه و موضوعات کلیدی مانند تاریخ محلات شهر، بنای تاریخی شهر، سوابق خاندان‌های بزرگ شهر و ... گروه‌بندی از فراگیران انجام داده و منابع و ابزارهای پژوهش را به آن‌ها ارائه نماید. در پژوهش‌های مرتبط با تاریخ محلی همان‌گونه که اشاره

1. Henry Field
2. Carl Feilberg
3. Fredrik Barth

شد مسئله مکان (جغرافیا) رکن اصلی است بنابراین بخشی از ابزارهای انجام پروژه همان ابزارهای پژوهش در جغرافیای تاریخی است که به آن اشاره شد. بعد از مشخص کردن چارچوب زمانی و مکانی پروژه روش ارزیابی پروژه و ارزشیابی را بیان نموده و در مراحل اجرایی به بررسی گزارش‌های گروه‌ها می‌پردازد و در پایان پروژه در قالب یک پژوهش و مقاله، گزارش، سمینار، روزنامه دیواری و یا نمایشگاه ارائه می‌شود.

نتیجه

تاریخ محلی به‌عنوان یک شاخه از علم تاریخ اگرچه دارای اعتبار بالایی در پژوهش‌های تاریخی است اما در برنامه درسی چندان مورد توجه نبوده است در حالی که طبق نتایج تحقیقات، آموزش تاریخ محلی در چارچوب زمانی ۵۰۰ سال و با یک نظم توالی زمانی منظم، می‌تواند موجب تقویت روحیه مدارایی، شکل‌گیری حس میهن‌پرستی، توسعه مهارت‌های شهروندی و تلقین ارزش‌های ملی و محلی شود. از آنجایی که مکان یکی از ارکان اصلی هر نوع پژوهش و آموزش تاریخ است می‌توان ادعا نمود که برای تدریس اثربخش درس تاریخ باید از ابزارها و فنون تدریس جغرافیای تاریخی از جمله نقشه‌ها، جی. آی. اس که در اصل فرایند تحلیل اطلاعات جغرافیایی در سیستم رایانه‌ای است، روش‌های پیمایشی و منابع جغرافیایی استفاده نمود؛ بنابراین در پاسخ به سؤالات پژوهش می‌توان که استفاده از روش و ابزارهای جغرافیای تاریخی در آموزش تاریخ به‌طور کلی و در آموزش تاریخ محلی موجب تعمیق یادگیری و افزایش درک مکانی و زمانی فراگیران می‌شود. بهره‌گیری از روش‌های تدریس فعال از جمله روش پروژه محور، تکلیف محور و مسئله محور می‌توانند در علاقه‌مندی فراگیران به تاریخ محلی مؤثر خواهد بود. بر اساس یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود:

- تاریخ محلی به واسطه جذابیت‌های موضوعی و تنوع موضوعی که در بسیاری موارد با واقعیات زندگی فراگیران ارتباط مستقیم دارد در برنامه درسی مورد توجه قرار گیرد.
- معلمان در آموزش تاریخ‌های محلی از روش تدریس و ابزارهای پژوهش و آموزش جغرافیای تاریخی بهره‌گیرند.
- روش پروژه محور، تکلیف محور و مسئله محور از شیوه‌های متناسب برای آموزش تاریخ‌های محلی است که معلمان می‌توانند از آن استفاده کنند.

منابع

- آژند، یعقوب (۱۳۸۰)، «تاریخ‌نگاری محلی ایران»، تاریخ‌نگاری در ایران (مجموعه مقالات)، ترجمه و تألیف یعقوب آژند، تهران، گستره.

- احمدوند، عباس (۱۳۸۸)، «تأملی در آموزش و پژوهش جغرافیای تاریخی در ایران»، تاریخ اسلام، سال دهم، ش ۴، پیاپی ۴۰، زمستان. صص ۴۱-۶۳
- بارتولد، واسیلی. و (۱۳۰۸). «تذکره جغرافیای تاریخی ایران». ترجمه حمزه دادور (طالبزاده)، تهران: چاپخانه اتحادیه.
- باستانی‌راد، حسن (۱۳۸۹)، «آموزش و پژوهش میان‌رشته‌ای در جغرافیای تاریخی»، پژوهشنامه انجمن ایرانی تاریخ، سال اول، ش ۴، تابستان.
- باقری، اشرف السادات (۱۳۹۷)، «در جستجوی معنی و مفهوم جغرافیای تاریخی». رشد آموزش جغرافیا، ش ۱۲۲، زمستان.
- بلوکباشی، علی (۱۳۸۴). «ایل پژوهی میرزا حسن حسینی فسائی در جغرافیای تاریخی فارسنامه ناصری». نشر دانش، ش ۱۱۱، صص ۳۳-۳۷.
- بیگ محمدی، حسن (۱۳۷۸). «مقدمه‌ای بر جغرافیای تاریخی ایران». اصفهان: دانشگاه اصفهان.
- پاپلی یزدی، محمدحسین (۱۳۶۵)، «تعریف مفهوم و دیدگاه تازه از جغرافیا»، تحقیقات جغرافیایی، ش ۲، تابستان.
- پرگاری، صالح و بیطرفان، محمد (۱۳۹۴)، «قم در دوره ناصری: یک بررسی جغرافیای تاریخی»، پژوهشنامه تاریخ‌های محلی، س ۳، ش ۲، پیاپی ۶، بهار و تابستان.
- پورحسن، ناصر (۱۳۹۶). «دولت-ایل؛ پیش‌نظریه‌ای برای ایران پیش‌شاهپهلوی»، دولت پژوهی، سال ۳، ش ۱۰، تابستان. صص ۳۳-۶۳.
- تیمینز، جف و ورنون، کیت و کینیلی، کریستین (۱۳۹۸). «آموزش و یادگیری تاریخ». ترجمه محمد غفوری، تهران: سمت.
- جردن، تری و راونتري، لس‌تر (۱۳۸۰)، «مقدمه‌ای بر جغرافیای فرهنگی». ترجمه سیمین تولائی و محمد سلیمانی، تهران: پژوهشگاه هنر و ارتباطات.
- حاتمی، حسین (۱۳۸۸)، «مکان‌نمای تاریخ»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ش ۱۳۹، آذرماه.
- حسن‌آبادی، ابوالفضل (۱۳۹۷). «تحلیل مؤلفه‌های مؤثر بر تاریخ‌نگاری محلی انقلاب اسلامی»، تاریخ‌نامه انقلاب، سال ۲، ش ۱، پیاپی ۳. صص ۱۲۱-۱۳۴.
- حکیم، محمدتقی (۱۳۶۶). «گنج دانش-جغرافیای تاریخی شهرهای ایران». به کوشش محمدعلی صوتی و جمشید کیانفر، تهران: زرین.
- روزنتال، فرانتس (۱۳۶۵). «تاریخ‌نگاری در اسلام (ج ۱)». ترجمه اسدالله آزاد، مشهد: آستان قدس رضوی.

- رضوی، سید ابوالفضل؛ جابری نسب، نسرين، (۱۳۸۶). «تاریخ‌نگاری محلی در دوره ایلخانان». مسکویه، سال ۲، ش ۷، صص ۱۱۰-۱۴۰.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۷۳). «تاریخ ایران بعد از اسلام». تهران: امیرکبیر.
- سعیدی، عباس (۱۳۷۸). «مبانی جغرافیای روستائی». تهران: سمت.
- شکوئی، حسین (۱۳۵۳). «فلسفه جغرافیا». تبریز: دانشگاه آذربادگان.
- شکوئی، حسین (۱۳۶۴). «جغرافیای کاربردی و مکتب‌های جغرافیایی». مشهد: آستان قدس رضوی.
- شکوئی، حسین و کاظمی، موسی (۱۳۸۴). «مبانی جغرافیای شهری». تهران: دانشگاه پیام نور.
- عزیزی، حسین (۱۳۹۰). «درآمدی بر کتاب‌شناسی توصیفی فتوح نگاری اسلامی»، آینه پژوهش، س ۲۲، ش ۵، آذر و دی. صص ۱۰۵-۱۱۶.
- قادری، مصطفی و محمودی معظم، عبدالله و هواس بیگی، فاطمه و غلامی خلیل (۱۳۹۶). «آموزش تاریخ محلی در برنامه‌ی درسی تاریخ از دیدگاه معلمان تاریخ و دانش‌آموزان دوره متوسطه (مطالعه موردی استان کهگیلویه و بویراحمد)»، آموزش و ارزشیابی، س ۱۰، ش ۳۷، بهار. صص ۵۱-۸۱.
- قائم‌مقامی، جهانگیر (۱۳۵۱)، «بحثی درباره جغرافیای تاریخی»، بررسی‌های تاریخی، س ۷، ش ۳، پیاپی ۴۰.
- لعل شاطری، مصطفی (۱۳۹۵)، «دانش جغرافیای تاریخی عاملی کاربردی در راستای الگوی پایه پیشرفت»، مجموعه آثار و مقالات برگزیده دهمین کنگره پیشگامان پیشرفت.
- لمبتن، آن. ک.س (۱۳۸۰). «ادبیات شرح حال‌نویسی در ایران»، تاریخ‌نگاری در ایران (مجموعه مقالات)، ترجمه یعقوب آژند، تهران، گستره.
- مظاهری، رسول و ترابی فارسانی، سهیلا و اعرابی هاشمی، شکوه (۱۳۹۸). «تحلیل تاریخ‌نگاری محلی ایران پسامشروطه»، تاریخ‌نگاری و تاریخ‌نگاری، س ۲۹، ش ۲۴، پائیز و زمستان. صص ۲۱۳-۲۳۰.
- مفتخری، حسین (۱۳۷۹)، «مهاجرت قبائل عرب به ایران در قرون نخستین اسلامی و پی آمد آن از منظر جغرافیای تاریخی»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ش ۳۱، اردیبهشت.
- منتظرالقائم، اصغر و چلونگر، محمدعلی و زینلی، بهمن (۱۳۹۱). «نقد و بررسی مزانوویسی در تاریخ‌نگاری محلی ایران از نیمه سده هشتم تا نیمه دوم سده دوازدهم ه.ق». تاریخ‌نامه ایران بعد از اسلام. س ۳، ش ۵، پائیز و زمستان. صص ۱۶۵-۱۹۶.

- نورائی، مرتضی (۱۳۹۰). «جغرافیای تاریخی و تاریخ محلی، تعاملات و تمایزات»، کتاب ماه تاریخ و جغرافیا، ش ۱۶۳، آذر. صص ۲-۷.
- نهچیری، عبدالحسین (۱۳۷۰)، «جغرافیای تاریخی شهرها». تهران: انتشارات مدرسه.
- ودیعی، کاظم (۱۳۴۸)، «رابطه جغرافیا با تاریخ»، بررسی‌های تاریخی، سال ۴، ش ۱، فروردین و اردیبهشت.
- Barker, Alen, R.H (1996), On the History and Geography of Historical Geography, University of Cambridge UK.
- Butlin, Robin (1993), Historical Geography: Through The Gates of Space and Time, London.
- Easi, W, G, (1965). The Geography behind Hisory. Thomas Nelson LTD, Landon.
- Graham, Brian & Nash, Catherine (2000), Modern Historical Geographies, London: Longman.
- Kodel, R.C. (1980). Teaching local history in the community college. Baltimore: Eastern Community College Social Science Association. (ERIC Document Reproduction Service NO. ED187409).
- Pacione, Michael (2011), Historical geography: progress and prospect, Routledg.
- Rogers, Alan (1977). Approaches to Local History, Longman Publishing Group; 2nd edition.
- Samuel, Raphael. (1976). "Local History and Oral History". History Workshop, No. 1, pp. 191-208.
- Leuilliot, Paul. (2003). "A Manifesto: The Defense and Illustration of Local History". in: Pursuit of Local History: Readings on Theory and Practice (American Association for State and Local History). (Carol Kammen, ed). Altamira press.
- Jackson, Andrew. (2008). "local and Regional History as Heritage: The Heritage Process and Conceptualizing the Purpose and Practice of Local Historians". International Journal of Heritage Studies, Vol. 14, No. 4, pp 362-379.